

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱՂԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱՆԵՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

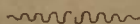
ՄԱՍԻՍ կը հրատարակուի ի կ. Պոլիս, ամէն ամսոյ 1ին և 1ին :
Հասցէ՝ կ. Պոլիս, Ղալաթիա Նորատունկեան խան :
Ձեռքէ կը ծախուի հատը 10 փարայ :

Բաժանորդագին
Պոլիս, տարեկան
Գաւառները,
Օտար Երկիրք,

մէկ մէծիտ :
մէկ քառորդ ոսկի :
վեց ֆրանք :

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, 15 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԱՂԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ազգ. ժողովի գեղեցիկները ի նոտին կաթողիկոսական Յանձնախումբը ներկայեց վերջապէս իր չորս տարիներու աշխատութեան արդիւնքը : Վարանտ մտածութիւններու, երկիւղալից ուղղութեան մը ծնունդ է այդ տեղեկագիրը : Երբ կը կարդանք այդ տեղեկագիրը քիչ թէ չատուցաբերութեամբ, ակներեւ կը տեսնենք թէ՛ Յանձնախումբն ունի իր հաստատ համոզումները, սակայն այդ համոզումներ բարձրագոյն յայտնելու և զայն ապաշտպանելու քաջութիւնը չզգար : Յանձնախումբը երկիւղներով պաշարուած է : Ուսկի՞նչ այդ երկիւղները : Ազգային ժողովի այս ինչ կամ այն ինչ խոմբն է որ ահ կ'աղդէ նմա, թէ քաղաքական դանապան մը տաժութիւններ կը կաշկանդեն իր լեզուն : Սակայն կ'ենթադրենք թէ Յանձնախումբի լեզուն աւելի բացուի դաժիտի նոտի մը խորհրդաւոր լռութեան պահուն, մանաւանդ երբ Ազգային ժողովի մէջ գտնուի մեծամասնութիւն մը որ Յանձնախումբին չզլանայ իր քաջալերութիւնը... գէթ խօսեցնել տալու մասին

Սակայն եթէ Յանձնախումբը վարանոտ է, երկիւղալից է, Ազգ. ժողովը չունի պատճառ մը բռնուելու վարանումի, երկիւղի հիւանդութիւնէ, հիւանդութիւն մը որ անցեալին մէջ այնքան ցաւերու պատճառ եղաւ, զի Գէորգ կաթողիկոսի վախճանելէն ի վեր բնաւ երբեք Ազգ. ժողովը չէ հետեւած պարզ ու վճիռ ուղղութեան մը : Ազգ. ժողովը դեղերեցաւ մանուածապատ ճանապարհներու մէջ, ուղեց ամէն նկատումներ հաշտեցնել, եւ ամէն ինչ կորսնցուց :

Այդ անցեալը արդեօք պէտք չէ՞ մեզ խրատ ըլլայ : արդեօք մեր պարտականութիւնը չէ՞ աւելի կորովի ըլլալ, աւելի տոնական ուղղութեան հետեւիլ : Աւելի կորովի ըլլալ, աւելի տոնական ուղղութեան հետեւիլ ըսելով չենք բմբռներ սանձարձակ բողոք, անսահման դիմադրութիւն : Ընդհակառակն կորովը շատ անգամ կը կայանայ զոհողութեան մէջ : Գիտնալ թէ ի՞նչ զոհողութիւն ընելու է և ըստ այնմ գործել, տկարամտութեան բողորովին հակառակն է : Անցեալին մէջ դիմադրութիւններ ընել ուղեցինք, յետոյ մեր անհեռատեսութեան արդիւնքները երբ տեսանք՝ խայտառակաբար գլուխ խոնարհեցինք :

Երբ Ազգ. Ժողովը կաթողիկոսական խնդրի մէջ որոշում մը տայ, հետեւութիւնները լուս կշռելու է, բայց վերջապէս երբ կուտայ այդ որոշում այլ եւս կազմ եւ պատրաստ ըլլալու է անոր ամէն հետեւութիւնները ընդունիլ: Այս պատրաստակամութիւն միակ գրաւականն է թէ Ազգ. Ժողովի որոշումները պիտի յարգուին: Ամէն օրէնք իր «անհրաժեշտ» ունի: Երբ օրէնսդիրը կը դնէ օրէնք մը զայն չյարգողին պատիժն ալ միտաին կ'որոշէ. առանց այս որոշումին, որ օրէնքին «անհրաժեշտ» է, նոյն բանը կ'ըլլար ընտ օրէնք չդնել: Հազար ութ հարիւր ութսուն եւ չորսին Կաթողիկոսական անգղապաշտ, Մակար Սըրբազան գիտնալով որ եթէ ինք ընտրուի Կաթողիկոս Հայոց պիտի չճանչցուի Թուրքիոյ հայերէն, հրաժարեցաւ ընտրելիութեան ամէն հաւանականութենէ: Նոյն Մակար սրբազան յետոյ երբ համազում գոյացուց թէ՛ առանց գտնուելու Թուրքիոյ հայոց երեք ընտրելիներու ցանկին մէջ երբ Կաթողիկոս ընտրուի, Թուրքիոյ հայերը պիտի հռչակեն զինքը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, չվարանցաւ ընտրելի ներկայանալ: Իսկ 1885ին Մակար Սըրբազան ընտրելի ըլլալով երբ վաւերացուցաւ Կաթողիկոս, պատրաստ էր հրաժարիլ եթէ տալանով չըլլար թէ Թուրքիոյ Հայոց Ազգ. Ժողովը պիտի ընդունի այդ ընտրութիւն: Եթէ Ազգ. Ժողովն հաստատամիտ ըլլար առաջուց, եւ բացարձակ պայման դնէր սինօզին թէ ո՛ր եւ է եւ պիտի պատրաստ Թուրքիոյ Հայոց երեք ընտրելիներու ցանկէն դուրս է երբեք չպիտի ճանչցուի Կաթողիկոս Թուրքիոյ հայոց կողմէ, վստահարար կրնանք բռնել թէ ո՛չ մի եպիսկոպոս-մի բայց առեալ գուցէ Պարզեան Սուքիաս եպիսկոպոսը — պիտի համարձակէր վտանգին ընդ առաջ երթալ:

Ազգ. Ժողովի համար ո՛չ թէ որոշում տալն է միայն ազգային պարտականութիւն այլ այդ որոշումն յարգել տալու եղանակը խորհիլ:

Իմաստուն որոշում մը կարենալ տալու առաջին պայմանն է հաղձեալ չունենալ: Ի՞նչպէս արուեստան որոշումներն նախորդ տարիներ, Ազմուկի մէջ, կրքերու բորբոքումի ներքեւ, յողնութեան միջոցին,

եւ հետեւութիւնը տեսանք թէ ի՞նչ եղաւ: Առջեւնիս ունինք բաւական ժամանակ եւ կարող ենք ամենայն հանգարտութեամբ խորհիլ:

Երեսօխոսանները նստի մը մէջ չէ որ իրենց համազումը պիտի գոյացնեն, այլ նստին դուրս խորհրդակցելով, մտածելով հնարաւոր է միայն այդ համազում գոյացնել: Միայն վաժառքի է, մանաւանդ անհրաժեշտ հարկ է, որ Ազգ. Ժողովն իր վերջնական որոշումը տալէ առաջ իր անբողջութիւնը ունենայ: Հրաժարեալ, Պոսէն մեկնած, վախճանած երեսօխոսաններու թիւը բաւական ստուար է. գաւառներէ, քաղաքներէ չունին իրենց ներկայացուցիչներն. արդ ոչ իրաւացի եւ ոչ ալ նպատակայարմար է կիսկատար Ժողովով մը վճռել ազգին համար մեծ կարեւորութիւն ունեցող խնդիր մը:

Վերադառնանք խորհրդարանական Յանձնախումբի տեղեկագրին որ վերջապէս պիտի լինի ուղեցոյցը Ազգ. Ժողովի վիճարանութիւններուն:

Այդ տեղեկագիր ունի գործնական առաջարկ մը որ է զրկել ի Սուրբ Էջմիածին պատուիրակի մը «պաշտօն ունենալով» «բացարձակ վիճ. Հայրապետին զգաւ» «զարգացում» Հայոց Տաճկաստանեայց, «եւ զհանգամանս յորս գտանի խնդիրն, եւ «բերել զպատասխանի Նորին Ս. Օծու» «թեան, ներկայանալի յետոյ՝ առ Պատկ.» «Ժողովը պարտ ու պատշաճ տեղեկա» «գրով»:

Այս առաջարկ որչափ որ արտաքուստ գործնական կ'երեւի բայց եւ այնպէս այնքան կ'ընդունի ունի որ չենք կարող ենք թաղրել թէ կարելի ըլլայ իրականութիւն ընել:

Արդարեւ պատուիրակի մը ուրիշ բան չպիտի ըլլայ բայց եթէ Ազգ. Ժողովի ներկայացուցիչն ի Ս. Էջմիածին, ապա ներկայացուցիչը լիազօր չէ այլ իր ընդունած հրահանգները միայն պիտի գործադրէ. եւ պատուիրակին հրահանգ ստանալու համար անհրաժեշտ հարկ է որ Ազգ. Ժողովը որոշումի մը յանգած ըլլայ: Եւ եթէ Ազգ. Ժողովը որոշումի մը պիտի յանգի, ինչ բանի պիտի ծառայէ Պատուիրակութիւն մը ի Ս. Էջմիածին: Ազգ. Ժողովի որոշումները ընդունել տալու համար: Ուրեմն Ազգ.

Ժողովի որոշումները վերջնական չափով ըլլան. մանաւանդ՝ ոչ թէ որոշում պիտի նկատուին, այլ յայտնուած փոփոխներ, և այսպիսի փոփոխներ ո՛ր և է կարեւորութիւն չունին. կաթողիկոսին կարծիքներէն կախում ունի անոնց ընդունելութիւնը կամ մերժումը: Բնականաբար այնպիսի կաթողիկոս մը որ ընտրուած է Կաթողիկոսական պալատէն իրական դրութեամբ տրամադիր չը լինիր մարտնչել ընդդէմ այնպիսի օրէնքներու որոց գոյութեանը պարտի նոյն իսկ իր կաթողիկոսացումը: Եթէ Վեհ. Մակար կաթողիկոս համարի ազգազնայ և հակառակ հայոց եկեղեցիի, Պալատէնիայի ընտրական տրամադրութիւնները, ընական է որ «նովին իսկ դործովն» կաթողիկոսը դատաւարտած կ'ըլլայ նոյն իսկ իր ընտրութիւնը:

Մակար կաթողիկոս դործելու իր ազատութիւնը կորուսած է նոյն իսկ իր ընտրութեան եղանակաւ: Այսպիսի պարագայի մը մէջ Թուրքիոյ Հայոց անկէ իրենց ընկերքը որոշել, և կաթողիկոսը հրաւիրել համակերպիլ այդ որոշումին:

Բայց Յանձնախումբը կ'զդ ուշանայ այս ընթացքէն: Ազգ. Ժողովը ուրիշ բան չը պիտի ընէ բայց եթէ Կաթողիկոսական պալատէնիայի և իր պատուիրակին ալ պիտի բացատրէ Վեհ. Հայրապետին զօրք և դործադրութիւնն Հայոց Տաճարականաց: Յետոյ: Յետոյ այդ տեղեկագիրը պիտի ներկայանայ Ազգ. Ժողովին «պարտ ու պատշաճ տեղեկագրով»: Յետոյ: Այդ յետոյն կը մնայ մթութեան մէջ:

Յանձնախումբի տեղեկագրէն բացորոշ կ'երևի թէ «յուր չըջան» մը մէջ դեղերիլ պիտի պարտաւորինք:

Իսկ այդ տեղեկագրի միւս կէտերը բան մը հասկցնել կ'ուզեն բայց չեն կրնար հասկցնել: Կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցելու նոր եղանակ մը կուզեն սահմանել, կը հասկցնեն թէ՛ նորեղանակ մը ընտրելու մէջ մեր Սահմանադրութեան հակառակ բան մը չկայ: Ազգ. Ժողովը մասնակցութեան մը իրաւունք ունենայ, այլ ընտրութեան վերջին խօսքն ալ Ազգ. Ժողովի թողուլը կը փոփոխէ «նմա տալով» — Ազգ. Ժողովի — վերջին խօսքն, յանուն Հայոց որ ի Թուրքիա, որոյ ունի պատիւ լինել ներկայացուցիչ: —

Սակայն միթէ շատ բնական չէ՞ որ վերջին խօսքն ունեցողը ինքն ըլլայ տէրը. և ի՞նչպէս կարելի է միայն մասնակցելու իրաւունք ունենալ միայն ամայն վճռական ձայն ունենալ: Մէկ տեղ մը Յանձնախումբը կ'ըսէ Թուրքիոյ Հայոց Ազգ. Ժողովի համար «Արդ՝ քանի որ Ազգ. Եկեղեցւոյ օրէնքն և բնականութիւնը կը յայտնեն թէ մի մասն Ազգին չէ կարող երբեք ունենալ զմենանոր ընտրութեան Հայրապետին ամենայն Հայոց, հետեւաբար՝ ինչպէս ալ մատուցէ Հայաստան» — «Եւ այդ եկեղեցւոյ կը ծանալցին, նոյնպէս և Թուրքիոյ Հայոց ժողովուրդն պարտի «մասնակցել և եթէ ընտրութեան Դիւան» — «բաւն Հայրապետին Հայոց»:

Այս ամէն նկատողութիւնները զիրար չեն բռներ. եթէ «միւս մասունք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» ինչպէս որ իրաւունք ունին մասնակցելու, Թուրքիոյ Հայք ալ այդպէս մասնակցելու և եթէ իրաւունք ունին, ուրեմն ընդհանրական Հայրապետի ընտրութեան մէջ վերջին խօսքն ալ մասնակցողներուն ամբողջութեան պիտի ըլլայ և ոչ թէ անոնցմէ դուրս մարմին մը:

Իսկ յանուն Թուրքիոյ Հայոց մասնակցելու իրաւունքը կամ ուղղակի ժողովրդեան է կամ Ազգ. Ժողովին. եթէ ժողովրդին է այդ իրաւունք այն ատեն Ազգ. Ժողովը չէ կարող վճռական ձայն մը ունենալ. իսկ եթէ այդ իրաւունք Ազգ. Ժողովինն է, այն ատեն ժողովրդին մասնակցութեան իրաւունք մը չկայ:

Մասնակցութեան իրաւունքը որոշեն է: Յանձնախումբն այդ մասին ալ համոզումը չյայտնէր: «Սահմանադրութիւնն թէեւ Ազգ. Ժողովոյն կատարողն է, բայց չունի բացորոշ տրամադրութիւն»:

Ամենքն ալ վարանոտ կարծիքներ:

Ազգային Ժողովը, ինչպէս կ'երևի, իր վիճարանութիւնները պիտի սահմանափակէ Կաթողիկոսի ընտրութեան եղանակի և Կաթողիկոսական որոշումի մէջ. չենք կարծեր որ Պալատէնիայի ամբողջութիւնը առ այժմ խնդրի առարկայ դառնայ: Հետեւաբար միայն այդ երկու կէտերու վրայ մտածենք:

Յանձնախումբի տեղեկագրէն այնպէս կ'երևի որ Պալատէնիայի դրութիւնը,

Կաթողիկոսի ընտրութեան մասին, կարելի է մեզ ընդունիլ. միայն կը մտախաբէինք որ այս կարծիք յայտնուէր աւելի բացորոշ կերպով, վասն զի միակ ճշմարիտ եղանակն է որով կարելի պիտի ըլլայ ընտրել արդեամբ ընդհանրական հայրապետ մը:

Այդ դրութիւն ամէն տեսակէտով օգտաւէտ է, կատարելագոյն համաձայն մեր եկեղեցիի հոգիի, և ամէն դրութիւններէ աւելի երաշխաւորութիւն կ'ընծայէ ազգային ընտրութիւն մը կատարելու:

Մարդ չէ կարող իր զարմանքն և ապշութիւնը զգլել երբ կը տեսնէ թէ մեր Ազգ. Ժողովն այսքան ժամանակ հզօր դիմադրութիւն ցրած է ընտրական այդ դրութեան: Հայաստանեայց եկեղեցիի իւրաքանչիւր թեմն զրկելով ի Ս. Էջմիածին երկու պատգամաւոր, մին եկեղեցական միւսը աշխարհական, և այդ պատուիրակները միանալով Սինոդի անդամներուն և Էջմիածնի միաբանութեան ներկայացուցիչներուն կ'ընտրեն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Կարելի է՞ առարկել թէ այդ դրութիւն հակառակ է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. բնաւ: Ոչ միայն հակառակ չէ, այլ նաեւ այնքան համաձայն է, որ կրնանք ըսել թէ բնաւ երբեք այսպիսի ռամկավարական ոգւով ընտրութեան օրինաւոր եղանակ մը գծուած չէր:

Միակ առարկութիւնը որ կայ այդ դրութեան դէմ այն է թէ՛ կը հակառակի մեր Սահմանադրութեան, հետեւաբար ընդունիլ այդ դրութիւն ուրիշ բան չնշանակեր բայց եթէ ուրանալ մեր Սահմանադրութիւնը:

Այս առարկութեան պատասխանը պարզ է. եթէ Սահմանադրութեան 60րդ յօդուածը կը տրամադրէ «Ընդհ. Ժողովին պաշտօնն է՝ Պատրիարքը, Կաթողիկոսը և Ազգին գլխաւոր պաշտօնատարները, և Կրօնական ու Քաղաքական Ժողովոյ անդամները ընտրել» միւս կողմէ նոյն Սահմանադրութեան 61րդ յօդուածը կ'ըսէ թէ «Ընդհ. Ժողովը կը գումարի Կաթողիկոսի ընտրութեան հանձնէն ըլլալ համար», և բնական է որ Ազգ. Ժողովը, որ Կ. Պոլսի Հայոց ալ Ընդհանուր Ժողովը կը համարուի, առանձինն խրկելով ի դիմաց Պոլսի թեմին երկու պատուիրակի Ս. Էջմիածին գործադրած կ'ըլլայ իր մաս-

նակցութեան իրաւունքը: Սահմանադրութեան 60րդ յօդուածը ընդհանուր առմամբ գրուած է, իսկ անոր բացորոշ մեկնութիւնը 61րդ յօդուածին մէջն է: Դիտելի կէտ մը եւս կայ որ 60րդ յօդուածը կըսէ «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութիւնն» և մենք ունինք Ազգամարի և Կրիկիոյ Կաթողիկոսներն: Ո՞չ ապաքէն Կրիկիոյ Կաթողիկոսի ընտրութեան եղանակը երկար տանն անորոշ մնաց, և ուր ուրեմն Ազգ. Ժողովը վճռեց «ընտրութիւնը գաւառին, վաւերացումը կեդրոնին»: Հաւանական է որ Սահմանադրութիւնը դիտմամբ բացորոշ կերպով չէ խօսած թէ ո՞ր Կաթողիկոսին համար է ակնարկութիւնը: Մանաւանդ թէ կը տեսնենք որ 60րդ յօդուածի մէջ նախ Պատրիարք կը յիշուի ապա Կաթողիկոս: Արդ շատ բնական էր որ, «Կաթողիկոսը», եթէ Ընդհանրական Հայրապետի համար է, նախապառիւ համարուէր Պատրիարքէն և ըսուէր թէ, «Ընդհ. Ժողովի պաշտօնն է Կաթողիկոսը, Պատրիարքը» ընտրել: Միւս կողմէն յայտնի է թէ Կրիկիոյ Կաթողիկոս քաղաքական նախապետութեան կարգաւ ստորնադաս կըլլայ Կ. Պոլսի Պատրիարքին, և բնականաբար անոր անունն ալ մեր Պատրիարքի անունէ վերջը կըդրուի:

Բայց ի՞նչ հարկ այս նորութիւնները որոնելու: Ո՞չ ապաքէն Ազգ. Ժողովն ինքն ալ հասկցաւ թէ շատ անբնական է կատարել Ընդհ. Հայոց Հայրապետին ընտրութիւնը միայն Թուրքիոյ Հայոց երեսփոխանական Ժողովի միջոցաւ, հետեւաբար ինքն ալ հրաժարեցաւ, գէթ մասամբ, այդ ենթադրեալ իրաւունքէն:

Թուրքիոյ Հայոց Ազգ. Ժողովի մէջ երբ եզրակացաւ մը Կաթողիկոս ընտրուի մեծամասնութեամբ, անոր ընտրութիւնը օրինաւոր կը հռչակուի: Գէորգ Կաթողիկոս Եսայի Պատրիարքին վրայ մէկ քուէի տուաւ ընտրելու ունեցաւ, ուրեմն Գէորգ Կաթողիկոս ընտրողներու թուին գրեթէ հաւասար զնա չընտրողներ կային: Այդ չընտրողներու վրայ բարդելով Ռուսաստանի, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի, Ատրպատականի ընտրողներու քուէները որք կրնային տրուիլ Եսայի Պատրիարքին կամ ուրիշ եպիսկոպոսի մը, կ'ունենանք Գէորգ Կաթողիկոսը չընտրողներու ստուար

թիւ մը : Ուրեմն յաղթանակը կը մնայ փոքրամասնութեան :

Եւ ի՞նչ փոքրամասնութիւն : Այդ ժողովի մէջ Պոլիս կը ներկայանայ «*Բասմա*» քուէներով, ուրեմն Այդ ժողովի ստուար մեծամասնութիւնը Պոլիս երեսփոխաններուն է : Ո՞րն է այդ եկեղեցական աւանդութիւնը, ո՞րն է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ոգին որ թեմի մը աշխարհականներուն տայ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընտրելու բացարձակ իրաւունքը : Հայաստանեայց եկեղեցիի ոգիին համաձայն չէ ընտրութիւն մը որուն կը մասնակցի Հայ եկեղեցականութիւնն : այնքան ստուար թուով մը—ինչպէս կը արամադրէ Պալատէնիան : — Իսկ Հայաստանեայց եկեղեցիի ոգիի բոլորովին համապատասխան կը գտնենք Սահմանադրական յօդուած մը որ միայն Պոլիս քսան եկեղեցականներու իրաւունքը կուտայ մասնակցիլ Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան : Այսպիսի տրամաբանութիւն մը պարզապէս աղայական է :

Բայց մենք ինչո՞ւ կուզենք մերժել Պալատէնիայի դրութիւնը : Անոր համար զի Պալատէնիայի մէջ դրուած է : Կարծենք թէ ուրիշ պատճառ չկայ : Բայց այս առարկութիւն լո՞ւրջ է : Երբեք : Պալատէնիան ուրիշ բան չէ բայց եթէ օրինադրք : Ռուսական այդ օրինադրքին ամէն մէկ յօդուածը մեզ աննպատակ չէ, մեր եկեղեցիի հակառակ չէ : Կան կէտեր որ մեր եկեղեցիի ոգիին ու աւանդութիւններու համաձայն են, մենք պէտք է ընդունինք այդ կէտեր եւ մարտնչինք միւս օրէնքներու դէմ : Ըսել թէ Պալատէնիան չենք ընդունիր, նոյն է ըսել թէ օրէնք չենք ընդունիր : Պահ մը ենթադրենք որ Պալատէնիայի բոլոր արամադրութիւնները կատարելապէս համաձայն ըլլային մեր եկեղեցիի բոլոր օրէնքներուն, ինչ պիտի ըլլար օրէնքներու այդ հաւաքածոյին առնելը—Պալատէնիան : Պիտի կրնայինք ըսել որովհետեւ ուսանելը այդ օրինադրքին Պալատէնիայի կ'ըսեն, մերժենք դայն :

Պալատէնի ընտրական դրութեան մեծ առաւելութիւնն այն է որ դեր ի վերոյ է ամէն փոփոխումներու, ամէն բաժանումներու : Հայոց ընդհանրական հայրապետը մեր ամեն քաղաքական, աշխարհադրական, կուսակցական բաժանումներէ դուրս

ըլլալով, եւ անոնցմէ շատ վեր բարձրանալով, պէտք է որ Նորին Վեհափառութեան ընտրութիւնն եղական եղանակաւ ըլլայ : Պարսկաստանի, Ասորկաստանի հայերը կարող են իրենց համա : առանձին սահմանադրութիւն մը ունենալ, ինչպէս ունին Թուրքիոյ հայերը : Հնդկաստանի հայք նոյնը կրնան ունենալ : այդ սահմանադրութիւնները, կամ մասնաւոր ներքին վարչութեան կանոնները, կրնան փոփոխութիւններու ենթարկուիլ ամէն առեւ, կամ դադրիլ դոյութիւն ունենալէ, ինչպէս հնարաւոր է միացնել այս ամէն տարրեր դրութիւնները, այս փոփոխական պարագաները եւ հաստատուն հիմի մը վերայ կատարել Կաթողիկոսի միակ, անփոփոխելի, ընտրութիւնը : Ենթադրենք թէ նոյն իսկ Ռուսիոյ կառավարութիւնը ընդունի որ Թուրքիոյ հայոց Այդ ժողովը ներկայացնէ Տաճկաստանի բոլոր թեմերը, բայց պայման դնէ որ մենք ալ ապահովութիւն մը տանք թէ այս վիճակ այլ եւս փոփոխութեան ենթակայ չալիտի ըլլայ, կրնա՞նք տալ այսպիսի ապահովութիւն մը : Մեր Սահմանադրութեան վերաքննութիւնը միշտ օրուան խնդիր եղած է : վաղը կրնանք բարեփոխել մեր սահմանադրութիւնը, կրնանք զոյն դադրեցնել, մեր ներքին վարչութեան ուրիշ եղանակ մը ընտրել, ինչպէս հնարաւոր է այսպիսի անկայուն, փոփոխական վիճակ մը հիմունքներով կաթողիկոսական ընտրութեան :

Եւ միթէ պէտք չէ՞ նկատողութեան առնուլ քաղաքական պարագայներն ալ : Յայտ է թէ աշխարհադրական վիճակը շատ փոփոխուած է : վաղը կրնայ պատահիլ ուսական ուրիշ դաւաճներ Պարսկաստանի անցին, Պարսկաստանէն դաւաճներ ուրիշ երկրի անցին, մենք ալ ըստ այնմ դրութիւն սխտի փոխենք, մեր ձայներու թիւերը պիտի աւելցնենք նուազեցնենք անդադար : Մինչդեռ Պալատէնիայի դրութեամբ, ինչ որ ալ ըլլայ աշխարհա, մեր կաթողիկոսի ընտրութեան հիմը անխախտ կը մնայ : Եկեղեցական թեմերը ո՞ր եւ է փոփոխական ճակատագրի չեն հպատակիր :

Կը հուստանք նաեւ որ աշխարհիս բոլոր հայերը խանդավառ եւանդով պիտի ծափահարեն եթէ ընդունինք Պալատէ-

նիայի դրութիւնը Հայրապետի ընտրութեան մասին: Ի՞նչ վեհ, ի՞նչ արտայայտեալ է իրապէս ի՞նչ պատկառելի ու խիստ ազգային է ժողով մը ուր կը միանան աշխարհիս ամէն կողմէն հայ ժողովրդի ներկայացուցիչներ, աշխարհական ու եկեղեցական: Անհնարին է որ սիրոյ ու եղբայրութեան ոգին բացարձակապէս չախրապետէ այդպիսի ժողովի մը մէջ: Եւ տառը տառնեհինգ տարին անգամ մը այսպիսի ընդհանրական գումարում մը ի՞նչ մեծ բարոյական առաւելութիւն է Հայոց ազգի ու եկեղեցիի համար:

Սակայն այս դրութիւնը ընդունելու պաշտպաններէն խի շատերը երկու դըլխաւոր առարկութիւն կ'ընեն, մին քաղաքական առարկութիւն է, միւսը գրամական:

Քաղաքական առարկութիւնն այն է թէ՛ դուցէ պատշաճ չը նկատուի Թուրքիոյ թեմերէն պատգամաւորներու ի Ռուսիա անցնիլն: Այս առարկութիւն հիմ չկրնար ունենալ: Նախ այն պատճառաւ որ գրեթէ ամէն եկեղեցական էջմիածին կամ գաղթ է, կամ պիտի երթայ. մէկ անգամ աւելի երթալէն բան մը չեւեր: Երբեք Օսմանեան կառավարութիւնը այս մասին խնդիր չէ յարուցած. և խնդիր յարուցանելու պէտք ալ չգտար: Աշխարհականները անդադար կը ճանապարհորդեն ի Ռուսիա, ուստի կը դնան ի Ս. Էջմիածին, ի՞նչ անպատեհութիւն կայ մի անգամ մը եւս երթալէն: Ամէն ժողովուրդներ իրենց կրօնական իշխանութիւններու հետ կատարելապէս անկախութեամբ իրենց յարաբերութիւնները պահպանելու ազատութիւնը կը վայելին: Մանաւանդ որ Տաճկաստանի թեմերուն ներկայացուցիչներուն ի Ս. Էջմիածին գնալն սա առաւելութիւնը կ'ընծայէ որ ձայնբու մեծամասնութիւնը մերն ըլլալով, խիստ մեծ կ'ընտրենք այն Կաթողիկոս որ Ռուսիոյ հպատակ երկրի մը մէջ կը նստի, և անով Թուրքիոյ ազգեցութիւնն է որ կը տիրէ ի Ս. Էջմիածին, ինչպէս եղաւ Գեորգ Կաթողիկոսի օրով:

Իսկ գրամական խնդրին դալով այդ առարկութիւն չէ կարող կասեցնել Ազգ մը: Եթէ ամբողջ Թուրքիոյ հայ թեմերը չեն ուղեր տալ տառնեհինգ տարին ան-

գամ մը երեք-չորս հազար ոսկի ծախք մը ընել, կարծենք այսքան վոքը զոհողութեան մը առջեւ խոյս տուող ժողովուրդ մը իր եկեղեցին սիրելու, անոր պայծառութեանը աշխատելու պարծանքը պէտք չէ ունենայ:

Ի՞նչ ծախս բաժին կ'լինայ իւրաքանչիւր թեմի. մօտ 50 ոսկի. որով ըսել է թէ միջին հաշուով տարեկան հինգ ոսկի, կամ քիչ մը նուազ — զի ընտրութիւնը սոսկ չպատահիր: Ո՞ր թեմ հուզեր վճարել այդքան գումար մը հայոց եկեղեցւոյ Ընդհանրական Հայրապետին ընտրութեան մասնակցելու համար:

Սակայն միջոց մըն ալ կրնանք ընտրել ազքստ թեմերու նպաստելու և ամէն հաւանականութեան տալն, առնելու համար. այժմէն մեր ելմտայոյցի մէջ տարեկան գումար մը յատկացնել Կաթողիկոսական ընտրութեան պատուիրակներու ծախքի յատկացում: Ամէն տարի այդ գումար կրնանք պահեստի դնել գրամատան մը մէջ, և երբ Կաթողիկոսական ընտրութեան ժամը գայ, գրամական մտածութեան պատ կը մնանք:

Մենք կը հաւատանք որ Ազգ. ժողովը այն դրութիւնը ընդունելու և վերջնական հաշակելու խոհականութիւնը պիտի ունենայ: Ետտ մը դրութիւններ որոշուեցան, շատ մը ծրագիրներ պատրաստուեցան, բայց ստանցալ ո՛չ մէն դործադրել կարելի եղաւ: Մեր անտեղի մըտածութիւնները պատճառ եղան որ վերջապէս լսի մի քանի եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ իրենց իրենք կատարելին Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութիւնը, և մեզ ալ ընդունել տուին:

Մենք Պաշտօնիայէն ի՞նչ տարբեր դրութիւն ընդունինք, երբեք Ռուսիոյ կառավարութեան կողմէ ընդունելի չպիտի ըլլայ. և հետեւութիւնն այն պիտի ըլլայ որ, դարձեալ յաջորդ ընտրութեան Սինոդականք ու Էջմիածնի միաբանութեան ներկայացուցիչները միանալով իրենց ուղած անձը Կաթողիկոս պիտի ընտրեն, և մենք ալ, որպէս զի հերձուած չըլլայ, եկեղեցիի մէջ դարձեալ, ոչ թէ բացառաբար այլ «պարտաւոր» պիտի ընդունինք զնա և ճանչնանք ամենայն Հայոց Կաթողիկոս:

Միակ եւքն է ընդունիլ Պալատէնիայի այս դրութիւնն, երթալ այն տեղ զօրացնել աշխարհական ներկայացուցիչներն ինչպէս նաեւ թեմական առաջնորդներն և լաւ ազգային ընտրութիւն կատարել:

Անհիմն սկզբունքներով ամէն ինչ կորնցնելու արտոճառ չըլլանք:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Մառի-ի ծրագրին մէջ է գծագրել Արարատ-Կովկասեան կեանքի ամբողջ պատկերն: Աս այդ անհրաժեշտ է մէկ կողմէ ուսումնասիրել ռուսական ողին, ռուսական գրականութիւնը, օրէնքներն և կառավարական ուղղութիւնն, որովս զի կարելի ըլլայ գիտնալ թէ ի՞նչ ազդեցութեան ներքեւ կը զարգանան Արարատ-Կովկասեան Հայերը: Միւս կողմէ պէտք է գիտնալ այդ Հայերու մօտաւոր անցեալն, յիշատակներն ու աւանդութիւնը, ճանչնալ անոնց գրականութիւնն, հմտանալ այն ամէն ընկերական խնդիրներու որոց հոգածութիւնն ունին:

Մառի-ի խմբագիրներն սկսած են կատարել այս աշխատութիւններն: Արդէն հրատարակուեցաւ Արարատ-Կովկասեան գրականութեան մասին առաջին յօդուած մը, սկսան հրատարակուիլ ժողովրդական յիշատակներ և պիտի շարունակուին: Այսօր ալ կ'սկսուի նոր շարք մը յօդուածներու՝ ռուսական կեանքի և գրականութեան վրայ:

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀՈԳԻՆ

Ռուսական գրականութեան վրայ գրելու սկսած ատենս, չուարած ու վարանոտ կը մնամ, զի երկիրն որ ծնունդ տուած է այդ գրականութեան, գրեթէ բոլորովին անծանօթ է մեզ: Գրականութիւն մը ինքնին առաջ չգար, այլ ծնունդն է բիւրուոր և այլազան արտոճառներու: ամէն գրականութիւն իր ժամանակին ուղւոյն անդրադարձիկ պատերն է: Փոնդընէյ, դեռ անցեալ դարուն, կ'ընէր թէ «իւրօքանչիւր դար իր մասնաւոր սկիզբ ունի», և այդ սկիզբն գրականութեան մէջ ի յայտ կուգայ: Եթէ ոճը մարդն խել է, իւրաքանչիւր դարագլխոյ գրականութիւնն՝ ընկերութիւնն խել է: Այդ ճշմարտութիւնն ս'ըջափ ուրեմն աւելի ակներև ի Ռուսիա, ուր հողը, օդը, ցեղը, ժառանգականութիւնը, հզօրացոյն ազդեցութիւնն ունին մատենագրին վրայ: Պօլիֆօի հռչակաւոր հատորները կարդալու է՝ ըմբռնելու համար թէ այն ընդարձակածաւալ Ռուսիան ի՞նչ յայկերով ու կրքերով կը տաղնապի, հոգին ի՞նչ տառապանքներ ունի հոն, միտքն ի՞նչ մաշկամած միտաբանութեանց է ենթակայ: Այն հոգին վրայ, մարմինը մեզ անծանօթ երակներ ունի՝ չեղցես որք անհասկնալի դողումներով կը սարսուտն, աչքն յարածամ պղտցեալ է՝ դէպ անբնական վերացականութիւն մը որ ամենօրեայ կըսկիծներէն ու մարմններէն գերիվեր կը պարզէ անճառ ցնծութիւններ: Արդ ի Ռուսը, կերպիւ խելք ժամանակագրական սխալ մըն է՝ տարօրինակ կրկնութիւն մըն է նախնի մարտիրոսներուն որք իրենց չարչարանաց անտարբեր ու անզգայ, դերագոյն հաւատքի մը երանութեանց մէջ կը փնտռէին իրենց սխալանքը: Եւրոպացիք, տարիներով անտեղեակ ռուսական այս զգայնութեանց, երբ մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբք երեւան ածեցին զայնս, որոշ սահման մը տալու համար աւրիչ բան չգտան բաց եթէ հոգւոյն կարողութիւնները դատարարել, և այդ ա-

մէնը որակեցին միակ բառով մը որ ամէն բան կը պարունակէ իր մէջ, — l'âme russe, ռուսական հոգին, զգալով թէ այդ երկրին մէջ հոգին տարբեր զգացումներ ու տարբեր թրթռումներ ունէր:

Օրինակներ կ'ուզէ՞ք:

Մահի քանի մը թիւերը կրնամ լեցնել այն այլազան զգացումներով որոյ ծընունդ տուած է ռուսական հոգին, միշտ ալեծուր ու խռովատանջ, յար ի խնդիր նորանոր կիրառութեանց՝ դոհացում տալու համար իր անհատնում փափաքներուն: Կը շատանամ խօսելով միայն Ստոպաներու ազանդին վրայ, որ կարող է գազափար մը տալ թէ այդ տափաստաններուն մէջ արեւմտեան տխրանոյշ մեղամարմնութիւնն ինչ վայրագ ձեւեր կ'զգենու:

Իվանով անուն գիւղացի մը հաստատած է այդ աղանդը: Տասներկու աշակերտ ունեցաւ, ձերբակալեցին զինքը, արջառաջիլ խարազանին (անաս) տակ հեծեծուցին, և դնաց իր կեանքը վերջացնել Սիպերիոյ մէջ իբր մարտիրոս: Յայտահարեալ գազափարները կը վերկենցողին. մոքին տիրապետութեանը մէջ ոչ մէկ բան կը կորսուի: Իվանովի մահուանէն ետքը, ուրիշ մը Քոնտրադի Սձէլիվանով. կազմակերպեց աղանդը: Ձերբակալեցին զինքը: Դարձեալ Սիպերիա: Ի՞նչ պատահեցաւ յայնժամ: Սձէլիվանովի փոխէ և Ուրտի Աստուծոյ կոչուեցաւ ու երբոր մեռաւ 1832ին, Իվանովի աղանդաւորները լեզէոն կը կազմէին: Ատոնց համար Սձէլիվանով նահատակը Սիպերի Քրիստոսն եղաւ, որ օր մը Սիպերիայէն պիտի վերադառնայ պատկերու համար բարիները, գատելու համար չարերը, և իր սղանդին էական պատուէրն ի դործ դնելով՝ աշխարհիս վերջ տալու համար, պարգեւելով անվախճան հեշտութիւնն, հնդկական Նիւ-Վանի հեշտութիւնը, անկութեան դժնեայ և ստատիկ հեշտութիւնը: Ու անշուշտ պիտի ստրտաք երբ գիտնաք թէ Սիպերիաներուն տալին պարտաւորութիւնն է ջնջել, երկաթով կամ կրակով ջնջել առն և կնոջ սերնդական կարողութիւնը, և այսպէս կենդանոյն թաղուիլ անկութեան մէջ: Այս ցնորքին համար Սիպերիաները կը դիմադրուեն արջառաջիլ խարազանին, արտորանաց, շղթայակալ աշխատու-

թեանց: Յիմարութիւն է այս, բայց սրբութեան և խաղաղ յիմարութիւնը: Այդ ազանդաւորները կը քարոզեն կեանքի անբծութիւն, ծովապահութիւն, արհաւիրք այն ոգելից ըմպելիներէն, այն ալքոլէն որ ջգային դողդոջումներէ հատած և սիֆիլիսէն կրծուած էակներ կը դարձնէ Ռուսիոյ դիւլապուց մեծ մասը, մտածման և կենցաղափարութեան խտտութիւն. և Ռուսերուն մէջ խաղաղ այնպիսի ծարաւ մը կայ որ, յաւիտեական կուսութեան գազափարէն յիմարացեալ, սիրայօժար ի դործ կը դնեն Աւետարանչին խօսքը. «Եթէ ոտքդ անկման առիթ մըն է, կտրէ և ի բաց նետէ զայն»: Այդ հիւանդոտ միտախրականութիւնն անասելի հաճոյքներ ունի իրենց համար:

Իրաւ է սակայն որ Ռուսերուն չափ զգայամուլ ըլլալու պէտք չկայ հրապուրուելու համար այդ մոտախաղարով: Անէտութիւն: Գերազանցապէս զրգալի բան մը պիտի ըլլար ծնած չըլլա՞ւ: Ո՞վ պիտի նկարագրէ երբեք մարմնոյն հիւսցական վայելքն այն անսահման ուրախութեան վայրկեանի միջոցին որ Մահ կը կոչուի: Ծնարիտ աղատադրութիւն մըն է այդ ամէն էակի համար որ տառապած է, մարդկային տանջանաց դերադոյն վախճանն, սպեղանին ամէն վէրքերու սրբ բնաւ չեն սպիանար, հուսկ յետին հանդրուանն յոգնափաստակ ուղեւորութեան մը, վիթխարի պատուարն ուսկից անդին ալ չպիտի դառնա ո՛չ խաբուած անուրջներ, ո՛չ անիրանալի յոյսեր, վերջակէտն ուսկից անդին ալ չկայ շարժանք: Եւ այդ աղանդաւորներն, իրենց կեանքին գնովը դրած են մարդկային մեծ առեղծուածին լուծումը. կուսութեան և անկութեան այդ խելայեղ սիրահարները, որք իրենց կենդանի մարտիրոսութեանը մէջ կը պատկերացնեն ամբողջ Ժողովրդի մը ցաւերը, մարդկային վշտին մահարոյթ հեծկոտքը, իրենց սկզբնական փիլիսոփայութեամբ ըմբռնած են թէ լուադոյն է որ մարդկութիւնն ապաւի և ոչնչանայ, ինչպէս ծառ մը որուն կենսարար հիւթը չորցած է, քան դարուց ի դարս, մշտնջենապէս, իր արցունքներուն մէջ մղձկի ու իր հառաջանքներուն մէջ խեղդուի:

Այդ մահը կ'երեւայ անոնց իբր «Երկնային

ազատարար» մը: Անդոհական ցնորքի վայրկենի մը մէջ, աչացոյս տալիս էր ներկայանայ նա բոլորովին տարբեր պատկերի մը ներքեւ քան որով մինչեւ այժմ ցոյց կը տրուէր մեզ: Դաժան ու դժոխքներ ճիւղալ մը չէ որուն աչաց մէջ կը փայլատակեն վրիժու և տոեղութեան կայծակներ, արեան ծարաւի մը որ ամենուրեք կը փնտռէ նոր որսեր իր անսպառ պապակին գոհացում տալու համար, ահաւրդ մագլիներով զինեալ, ցուրտ, վայրաք, չարաշուք: Ինձ երեւցաւ նա բարեհամբոյր ու անուշակ ծերունի մը, աչերը քաղրութեան լճակի մը մէջ ի լիւզ, դիմադծերուն վրայ, խոնջ եւ թոյլ դիմադծերուն մէջ կեանքին դառնութեանց կատարեալ հասկացողութիւն մը: Համակ դուրս և կարեկցութիւն: որ մագլիներով չ'արձակիր իր զոհին վրայ, այլ մեղմիկ իմն թեւերուն մէջ կ'առնու, խնամոտ ծնողի մը հոգածութեամբ, ականջէն վար գգուական խօսքեր արտասանելով, ու ամենօրեայ հառաչանքներէն հեռու փախցնելով զայն, փայփայանօք հանդէպնելով հոս, հողին մէջ, ուր խաղաղութիւն է յաւիտենական և ուր չկայ վաղորդայն մրկալի:

Ակեպտիկեան ըլլալու է վանելու համար այս պատկերներն ու մտածումները: Այլ ամբողջ Ռուսիոյ վրայ միատիքակաութիւնը տարածուած է իբր համայնապարփակ մէուէ մը, ու հոգիները, երբ զրահաւորեալ չեն անոր դէմ, այնու կը առգորուին եւ կ'ընկճին: Այդ հողին վրայ, գգործելու անկարողութիւնն և կամենալու յոգնութիւնը, ճգանց անգորութիւնը, որ տարիքին հետ միասին եւս առաւել զգալի կը դառնայ, հայեցողութեան և միատիքականութեան մէջ կը նետեն կորովի հոգիներ: «Կ'երեւակայէք ուրեմն թէ՛ զրահաւորութիւնն որ կ'ուռձանայ այդ հողին վրայ, ի՞նչ տարերքներով կը սնանի: Իր սնունդը կը կազմեն ռուս ժողովրդեան անկարգ ու անյադ ձգտումները դէպ անհունն, անհասանելին, իր ճակատադրական համակերպութիւնը, իր նախնական ու վայրաք կրքերը, ջղային ու կերպիւ իւրեք անդիտակից մոլեռանդութիւնը, պարզուկ միամտութիւնը, և մանաւանդ ինչ անասման բանաստեղծութիւն որ կայ այդ կոյս հոգիներուն մէջ:

Այդու է որ ռուսական զրահաւորութիւնն այսօր այնքան հռչակ ունի եւրոպայի մէջ: Նորա երեք գերազանց ներկայացուցիչներուն, Թուրկէնէֆի, Տասթայէվսքիի և Թոլսթոյի անունները դասուած են արդէն մարդկոյն մտքին բարձրագոյն իշխաններուն անուանց շարքին մէջ: Մեր ընթերցող հասարակութեան համար, այդ զրահաւորութիւնը դեռ գոյութիւն խի չունի, մինչդեռ Ֆրանսայի երկրորդական հեղինակներն անգամ, կամ մա'նաւանդ երկրորդական ու երրորդական հեղինակները կը թարգմանուին և կը կարգացուն մեր մէջ: Ուստի օգտակար թուեցաւ մեզ, — բացի այդպիսի տեսակէտէն զոր ի վերեւ բացատրած է Մատի խմբագրութիւնը, գեղեցկագիտական տեսակէտով ալ, — տակաւ առ տակաւ գաղափար մը տալ մեր ընթերցողաց այդ ռուսական հանձարներուն կենաց ու գործոց վրայ: Կը խօսինք նախ Թուրկէնէֆի վրայ, տեղեկութիւնները քաղելով տը Վոկիւէ գերակոմսին ընտրելագոյն գրքէն, Ռուսական Վեպը, որ հեղինակին առջեւ կրնակի վրայ բացաւ Ֆրանսական Ակադեմիոյ դասերը:

ԼԵԻՈՆ ԲԱՇԱՆԵԱՆ

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ԵՂԻՇԷ ԱՌԱՔԵԱԼԻ ՎԱՆՔԸ

Նախորդ թուով հայ մէլիք ճէվատ պէկի առթիւ գրուած յօդուածի մէջ քսինք թէ՛ Ուախայիք ի՞նչ կրօնքի, ի՞նչ դաւանանքի ալ որ պատկանին, կը միանան մէկ սրտով, մէկ ոգւով, իրենց երկրի պաշտպան Եղիշէ առաքեալի վանքի շուրջը: Անօգուտ չենք համարիր քիչ մը աւելի տեղեկութիւններ տալ այդ վանքի մասին:

Գուցէ մեր ընթերցողները հեղինական ժպիտ ունենան տեսնելով թէ՛ 19րդ դարի վերջերը տակաւին կը գտնուին գրողներ որք օգտակար կը համարին խօսիլ վանքերու վրայ և ժողովրդական նախապաշա

րումներն» առարկայ ընել իրենց հոգածութեան :

Հայրենի մենաստաններու խորհրդաւոր լռութեան մէջ չե՞նք լսեր սօստիւն մը, որ, իբր Զայնապիր, անեղծ մեղ կ'աւանդէ մեր հայրերու վշտի հառաչանքները, յոյսի տրոփիւնները: Ո՞չ ապաքէն շատ անգամ վանք մը եղած է կաշկանդիչ չըզթայն որ հայ գիւղացիին ոտքերը պըրկած է իր հոգին: Ամէն ուրեք հոգ ու ջուր կայ բայց իր վանքը չկայ, և այդ վանքի հովանիի ներքեւ միայն գիւղացին կը հաւատայ գտնել իր հոգեկան տառապանքներու սիւսիւն, իր մարմնական ցաւերու դարմանը :

Եւ մեր թափառայած կեանքի մէջ ո՞չ ապաքէն մեր մամերն ու մայրերը, մեր պտուերն ու հայրերը վանքերու յիշատակներով միայն կրցած են մեր մանկական սիրտը կապել բնավայրի հոգին հետ: Բնավայրի բնաստեղծական յիշատակները խորաթափանց դրօշմելով թարմ անարատ սրտերու վրայ, մեր մայրերն ու հայրերը շատ կանուխէն, երբ դեռ կարդալն ինչ է չէինք գիտեր, փրկած են զմեզ Համաշխարհապաշտպիտութեան հիւանդութեանէն :

Երբեմն ի Պոլիս մեր եկեղեցիներու մէջ — և թերեւս մինչեւ ցայսօր ուրիշ համադարձականութիւններ անվթար պահպանած ըլլան այդ նուիրական աւանդութիւն — կը մնար միշտ ոսկի կամ արծաթ մանրանկար մը Ս. Էջմիածնի վանքի: Ամէն կիրակի սրբէս սրբութեան սկիզբ նոյն և Ս. Էջմիածնի մանրանկարը երկիւղած հաւատով քաջանան կը ներկայէր ժողովրդին: Ամէն կիրակի հազարաւոր տարիներու յիշատակները կը փերտկենդանանային ժողովրդի գրտի մէջ ի տես վանքին :

Վանքերը մեր անցեալ պատմութեան կենսական մաս կը կազմեն, և կը շարունակեն ժամանակակից պատմութիւնը: Անցեալի և ներկայի միջեւ անխզելի կապ են: Ազգային պատմութիւնը վանքերու պատմութեամբ կ'ամրոգւնայ :

Սակայն վանքերու պատմութիւնն ուսումնասիրողները, պէտք է ուսումնասիրեն նաեւ ժողովուրդներու «նախապաշտումները»: Նախապաշտումները ծնած են ու պահպանուած վանքերու շուրջը,

սուրբերու բարեխօսութեան շուրջն ենք: Նախապաշտում բառը քիչ մը խորթ կը հնչէ և գրեթէ ստութեան հոմանիշ կը համարուի: այլ նախապաշտումը ուրիշ բան չէ բայց եթէ ժողովուրդներու հոգեկան վիճակի նկարագիրը: Մարդիկ միշտ պէտք մը կ'ըզան գերմարդկային ոյժի մը մէջ ապաւէն որոնելու: Մարդկային տրեւարութիւնը միշտ յուսահատ է, գերագոյն յոյսը՝ գերագոյն զօրութեանմէջ է:

Գերագոյն զօրութեան կ'ապաւինին ոչ միայն փոքրիկ ժողովուրդները, տկար տարածները, այլ ահազին ազգերը, հզօր կայսրերը: Ինչպէս որ ամէնքը հաւատար են մահի հանդէպ, նոյնպէս հաւատար են գերմարդկային զօրութեան մը պէտքն զգալու մէջ:

Յիշեալ գերմանական պատերազմին վիճակէմ կայսրը գերմանական բանակներու յաղթանակները կը վերագրէր Աստուծոյ միջամտութեանը: Կայսրը կը հաւատար թէ Աստուած անձամբ հսկած է գերմանական բանակներուն, և իր զօրութիւնն ի դործ դրած է ջախջախելու համար խեղճ ֆրանսացիները:

Եթէ մեծ ազգերը, մեծ անհատները կը հաւատան թէ Գերագոյն զօրութիւն մը կը միջամտէ մեր աշխարհի ամէն գործերուն, ի՞նչու համար խեղճ ժողովուրդները, տկար տարածները այդ գերագոյն զօրութեան չփախին:

Սակայն կեանքի անձուկ շրջանակներու մէջ ժողովուրդները — հաւանօքն բընազգումով — անդէպ կը նկատեն այդ հազին ոյժի անդադար միջամտութիւնը: Կեանքի ամէն գէպքերու մէջ անդադար Աստուած յարձուրդէ ականի մը սրբապղծութիւն է, սուրբերը մարդկային բնաւորութեան աւելի մատչելի են: Երկնքի ու երկրի միջեւ կ'ապրին իրենց երկրային բնաւորութեամբ մարդոց ցաւերն Աստուծոյ ներկայացնելու ընդունակ են, և իրենց երկնային բնաւորութեամբն ստատուածային շունչը իր արարածներուն բերելու կարող:

Ժողովուրդներու և ազգերու այս հաւատքի ծագումը գտնելու համար հարկ կ'ըլլայ մարդկային ծագումը գտնել, այնքան հին է նախապաշտումը:

Ժողովուրդներու կեանքի պատմութեան

լը պէտք է որ հաւաքեն նաեւ ժողովրդային նախապաշարումներու պատմութիւնները:

Բ

Ուսէայի յիշատակները կը համարուին մեր աղբային յիշատակները: Հայոց կրօնքը, իրարու խառնելով զանազան ցեղեր ու արիւններ սրբ մեզ հիւր եկած էին կամ մեզ դրացի եղած, զանոնք ըրած է մասն Հայութեան: Ուսէայիներու հաւատքն ու եղիշ առաքեալի յիշատակները մեր աղբային ու կրօնական պատմութեան շրջանակին մէջ են:

Ուսէայիները Քրիստոնէութեան առաջին դարերու մէջ իրենց անկախութիւնը կը պահպանէին ընդդէմ մեզ ու պարսիկներու և շատ անգամ, երբ մենք նեղը կ'ընայինք, առիթէն օգուտ կը քաղէին զմեզ հարուածելու: Ս. Վարդան հայոց Ուսէայիներն, իսկ յետոյ Պարսիկներու հալածանքները բոլորովին մեր գիրկը նետեցին Ուսէայիները բարոյապէս:

Վերջին դարերու մէջ պարսկական իշխանութեան, կամ լաւ եւս անիշխանութեան, առաջընթաց տառապանքները ամբողջեցին եղիշ առաքեալի և Ուսէայիներու յարաբերութիւնները: Բաղմաշար ժողովուրդն իր միակ ապաւէնը, իր միակ յոյսը կը համարէր եղիշ առաքեալը. գերմարդկային ոյժի մը միջամտութիւնն անհրաժեշտ էր փրկելու համար ժողովուրդը յաւանադուութենէ:

Պարսիկ խաները, իբր թէ պարսկական իշխանութեան ներկայացուցիչ, իրենց լուծին ներքեւ կը պահէին Արարատի ու Կովկասի զանազան գաւառները: Ոչ մի օր ժողովուրդը հաստատ գիտէր թէ՛ ո՞վ պիտի ըլլայ յաջորդ օրն իր տէրը: Առաւօտ մը յանկարծ մուսուլմանը կը ձայնէր քաղաքի մը մէջ — ճառ կը կանչէր, ինչպէս այն տեղեր կ'ըսեն, թէ՛ այս ինչին աչքերն հանած է իր ծառան որ կը յաջորդէ տիրոջը:

Ծառան խանութեան հասած ապահով գիտէր թէ ոչ շատ ուշ ուրիշ ծառայ մըն աւ իր գլխուն պիտի բերէ այն փորձանքը զոր ինք բերած էր իր տիրոջ գլխուն:

Կարճ միջոցէն օգուտ պէտք էր քաղել թաւանել ժողովուրդը, առեանգել կիներն ու աղջիկները, անասնաբար վայելել կեանքը, այս էր նոր խանի կառավարութիւնը: Կառավարելու այդ գրութիւնը կը շարունակէր յաջորդ խանը:

Ընչաւէտները կ'աւանդէին հողին իրենց դանձը ահագին կարասներու մէջ, և իրենք լեռներու վրայ կ'որոնէին իրենց ապաստանը: Ժողովուրդը գետ մինչև հիմա գիտէ թէ արտերու մէջ, քաղաքին զանազան կողմերը պահուած կը մնան այդ գանձերը, որոց տէրերը շատ անգամ անեղեւութացած են: Տակաւին կան մարդիկ որոց միակ զբաղումն է, յոյսն է, մասնագիտութիւնն է որոնել այդ թաքուն գանձերը:

Չկար աղջիկ մը քիչ թէ շատ գեղեցիկ որ խաներու, անոնց ծառաներու հարսն ըլլալու վտանգին ենթարկուած չըլլար: Խեղճերը ցորեկը քնելու մէջ (տեսակ մը մայրա) կ'սքօղուէին, գիշերները դօտիով կը կապուէին թաւ ծառերու վրայ, իրենց իշխաններու աչքերէն ազատ մնալու համար:

Այլ շատ անգամ գեղեցիկ աղջկան մը համար ապահովութեան միջոց չկար, ծընողք գիտէին թէ լրտուները պիտի հաղորդեն խանին թէ այս ինչ տան մէջ կը գտնուի հիանալի աղջիկ մը, և խանի մարդիկ պիտի դան տունը կոխել, աղջիկը տանիլ: Այսպիսի պարագայներու մէջ փրկութեան ուրիշ հնար չգիտեն թայց եթէ ամէլէ իրենց աղջիկը, քերթել անոր մտղերը, զնա սգեղցնելու միջոցներ հնարել, աղջիկը կաղ ձեւացնել: Ու երբ կը հասնէին առեանգիչներն և կը գտնեն անկիւն մը սքօղուած իրենց մնաստած աղջիկն, այնքան մեծ կ'ըլլար իրենց յուսախարութիւնը, որ աղջկան մի քանի կից զարնելով կը ձգէին այն տեղ. աղջիկը աժան աղատած էր:

Եթէ մէկ կողմէ քաղաքական հալածանքները կը պարտաւորէին Ուսէայի ժողովուրդն իր ապաւէնը պահել առաջնահարդ սուրբի, եղիշ առաքեալի, բարեխօսութեան մէջ, միւս կողմէ ցաւերը, հիւանդութիւնները, ինչպէս ամէն ուրեք նոյն և յիշատակ անհրաժեշտ ըրած էին երկրորդ կարգի սուրբերու դոյութիւնը և Դեղնացաւի սուրբ կար, ականջացաւի սուրբ

րը, գլխացաւի սուրբը, աչքացաւի սուրբը:

Սուրբերու են նուիրուած ծառերը, զորս ժողովուրդը մշտադաւար կը հաւատայ. մայրն իր մանուկը գրկերուն մէջ առած այդ ծառերու ներքեւ կ'երթայ նուիրել զնա սուրբի մը:

Եթէ Ուտէայի մէջ Ծառասլաշտներ կան, սակայն կարելի է ըսել թէ՛ ամբողջ ժողովուրդը ծառերու երկիւղն ունի: Ո՛չ մի ձեռք կրնայ այնքան սրբալիզ՝ ըլլալ որ համարձակի կտրուել Եղիշէ առաքեալի վանքն հովանաւորող ծառերը:

Կը կարծուի թէ քրիստոնէութեան առաջին դարի մէջ Եղիշէ առաքեալ — զոր աւանդութիւնը Գրիստոսի աշակերտ կ'անուանէ — եկած է Ուտէա, ուր ի նուիր շինած է իր վանքն, Վարդաշէն մեռած է, և Սիւնեաց աշխարհը թաղուած: Ուտէա Եղիշէ առաքեալի երկու վանք ունի մին նուիրի Գիշ գիւղի մէջ, միւսը ի Վարդաշէն:

Խորին յարգանք, անսահման հաւատքով ամէն Ուտէայիք կը մեծարեն իրենց սուրբը: Մկրեան Տէր Հայր 1866 թուականին երբ աշխարհական էր ի Կովկաս ըրած ուղեւորութեան միջոցին կը գնայ Նուիրի Գիշ գիւղն ուր է Եղիշէ առաքեալի վանքերէն մին: Գիւղին բոլոր ժողովուրդը այլակրօն են, թէպէտ կը կոչուին Սրթին օղլի, Կարապետ օղլի, և այլն, այդ գիւղէն միայն վանքը մնացած է քրիստոնեայ, բայց կրօնաւորութիւնը ժողովուրդը երբեք Եղիշէ առաքեալի չէ սուած յաջորդ մը:

Տեղացի պարսիկ մը առաջնորդ կըլլայ օտարական ուխտաւորին, և ճամբան խօսակցութեան գլխաւոր նիւթը Առաքեալի հրաշագործութիւններն են: Ի միջի այլոց Պարսիկը կը պատմէ Տէր Մկրեանի թէ՛ խաներու իշխանութեան ժամանակ օր մը իրանի մը աղջիկը կուգայ Գիշ գիւղի Եղիշէ առաքեալի վանքը, Հոն, իր արհամարհանքն առաքեալին ցոյց տալու համար գեղանի պարսկուհին կը հրամայէ լոգարան մը բերել, և վանքի սրբավայրի մէջ լոգարան կը մտնէ, կը լուացուի, այսպէս կ'ուզէ նախատել սուրբը: Սակայն երբ կ'ուզէ լոգարանէն դուրս ելլել, անկարող կ'ըլլայ: Բոլոր մարմինը ծածկած է, և

ինք կարծես գտնուած կը մնայ լոգարանին մէջ, Բոլոր գիւղն ահ ու դողի մէջ է: Ամէնքը կուգան առաքեալին պաղատիլ և մատաղ ընել: Պարսկուհին իր ամպարչտութեան պատուհասը գտած էր:

Ամպարիչոյր զղջումի կուգայ. կը կանչեն հայ վարդապետ մը որ իր բարեխօսութեամբ կ'արձկէ աղջիկը:

Ժողովուրդի հաւատքն է թէ՛ Եղիշէ առաքեալ ոչ միայն կը լսէ իրեն եղած աղաչանքներուն այլ նաեւ իբր հայր խնամակալ կը կատարէ միանգամայն ազդարարի պաշտօնը: Կ'երեւի երազի մէջ և նախապէս կ'աղբարարէ թէ՛ ի՞նչ չարիք կ'սկսէ ժողովուրդին և ի՞նչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնուլ չարիքը վանելու համար:

Ուտէայի հաւատքը ամրապնդող տեւի մը գեռ մի քանի առաջ ունեցաւ Վամբաշէնի Բեթի-Գոյներէ մին: Գիշեր մը երազին մէջ այդ Բեթի-Գոյն կը տեսնէ թէ՛ ահագին գոմէշ մը կ'անցնի փողոցէն. բոցեր կան աշերտուն վրայ (կոտոշներուն) որք շատ ահագին են. երբ գոմէշը կ'անցնի փողոցի երկու կողմի պատերը որք աշխուշան կը կոշուին, կը փլին կիլոնան եղջիւրներու հարուածներէ: Եղիշէ առաքեալ ճերմակ զգեստներով, թուրը մէջքէն կախուած, իբր ասպետ հեծած է գոմէշին վրայ:

Այս տեսիլի յաջորդ օրը Բեթի-Գոյնի հրաւերով աւանին հրապարակը կը հաւաքուին ժողովուրդի գլխաւորները, հայադաւան, ռուսադաւան, և պարսկադաւան ուտեացիները: Քիտիւսիտայի երազը պէտք է մեկնեն: Կը հրաւիրուին տէրտէրներն ալ որք ամենէն աւելի կարող են ըմբռնել Առաքեալի մտքը: Ինչպէս մեր հին քուրմերն պատգամատու էին այսպէս եւ տէրտէրները պատգամատու են բոլոր ժողովուրդին: Խորախորհուրդ մտածութիւններէ վերջ տէրտէրները կը վճեն թէ՛ մեծ պատուհաս կ'սպառնայ և այդ պատուհասն փրկուելու համար պէտք է դիմել Եղիշէ առաքեալի:

Ժողովուրդը կ'անսայ տէրտէրին, ինչպէս միշտ անսացած է, և ահա ոչխարներ առած, բոսիկի կ'երթան երեք չորս ժամ հեռաւորութեամբ գտնուող Առաքեալի վանքը: Մատաղը կ'ընեն, Բոտ հնաւանդ

սովորութեան սշխարի սրտաւ ձեռն կը մնայ
տէրտէրներուն բաժին :

Եւ ահա՛ մի քանի շաբաթ վերջ լուրը կը
տարածուի թէ քօլէրան սկսած է ճարա-
կիւ ի Կովկաս : Կառավարութիւնը զգու-
շական ամէն միջոցներ ձեռք կ'առնէ . ա-
մէն ուրեք բժիշկ կը խրկէ : Բժիշկները
կուգան և յՈւտէա : Սակայն ժողովուր-
դը կը յայտարարէ բժիշկներուն թէ՛ իրենց
ներկայութեանը պէտք չկայ : Արդէն ա-
մէն ինչ պրծած է , իրենք վաղուց գիտէ-
ին թէ՛ սրտուհաս պիտի գայ . Եղիշէ ա-
ռաքեալ զայդ իրենց իմացուցած էր , ի-
րենք դարմանը խորհած : Եւ գործադրած
էին : Ուխտի գնացած էին առաքեալին ,
մատաղիկն ըրած էին . ալ ի՞նչ երկիւղ :

Կ'աւանդուի թէ ի վարդաշէն և ի Նու-
խի քօլէրան այդ տարի կոտորած չէ ըրած :

Գ

Իր կեանքի զուարթագոյն օրերը Եղի-
շէ առաքեալին պարտաւոր է Ուտէայի
Ժողովուրդը : Զատիկի տօնը , տօն գարնան
տօն յոյսի , տօն խանդի , տօն է և սիրոյ :
Այդ օրերը ամբողջ ժողովուրդը հաւաք-
ուած է Եղիշէ առաքեալի վանքի շուրջը :
Հոն երիտասարդ ու երիտասարդուհի
հրայկայլակ գինիով հրածորան սիրով նոր
կեանքը կ'ողջունէ :

Զատիկի տօնը քաջարի , գեղեցիկ
երիտասարդներու նախատօնանքն է : Սի-
րոյ պարահանդէս մըն է տօնը , ուր երի-
տասարդ ու երիտասարդուհի ձմրան թըմ-
բութենէն արթնցած , իրենց սրտի բա-
բախտմանը ու մարմնական տենչերու
ապագայ գոհացումը կը խնդրեն :

Զիբու վրայ հեծած պախուսցաթափ կը
սուրան երիտասարդները , իրենց աճառա-
պինդ բազուկներու ճարակիւթիւնն ու
կորովը ճիւղի մէջ ցոյց պիտի տան : Ան-
դին , հեռուն , գեղանի աղջիկներու խում-
բը կանգնած է , ամէն երիտասարդ իր քա-
ջութեան փոխարէնը պիտի գտնէ գեղե-
ցիկ աչքերէ , սիրակարօտ սրտէ : Ո՛չ ոք
գիտէ թէ ո՞ր աղջիկն իրեն պահուած է :
Անծանօթի հրապոյրն է :

Ճիւղի տաք պահուն աղջիկ մը չէ կարող
բնականաբար երթալ և իր սիրտը բանալ
հաւնած երիտասարդին . իրեն խոստովա-

նա . . մոյր մը պէտք է . սրտագէտ խոս-
տովանամայր , մը որ առանց վիրաւորելու
աղջկան պարկեշտութիւնը թափանցէ ա-
նոր սրտին : Մեր կիներու բարերար պաշ-
տօնն է այս , աղջիկներու մօտ : Իրենց եր-
կարամեայ փոշոթութեամբը գիտեն թէ
ինչպէս պիտի գտնեն աղջկան սրտի սի-
րածը : Գրեթէ երբեք չեն սխալիր երբ
աղջկան մը կը հարցնեն թէ ի՞նչպէս է
սա կտրիճը : Աղջկան ժպիտը իր հաւանու-
թիւնն է : Խլավուղը միջոց մը կը գտնէ եր-
թալ երիտասարդին մօտ և անոր մատնա-
նիչ ցոյց տալ աղջիկն որ վարձքն է ի՛նչպիսի :

Երբ հաւանութիւնը փոխադարձ է , սի-
րահարներն իրենց Էհպը (ուխտը) կ'ընեն :
Այդ օրէն իրենց ամուսնութիւնը վըճ-
ուած է : Ուխտը անցեղի է : Կարելի է
ըսել , սրտին սիրածը . . Եղիշէ առաքեալի
պատկածը :

Այդ հանդէսներու օրերն Ուտէայի-
ներու կեանքի վրայ մեծ ներգործութիւն
ունին :

Ուտէայի ընտանիքներէ չատերն իրենց
աւանդական տրամներն ունին : Ատոնցմէ
մին միայն առաջ կը բերենք : Պ . Գր . Նիկո-
ղոսեան զայն պատմեց մեզ , իբր ընտանե-
կան յիշատակ մը : Այլ այդ պարզ յիշա-
տակի մէջ ժողովրդի մը հաւատքին ամ-
բողջ պատկերը կարելի է կարգալ :

Գ

Գեղեցիկներու գեղեցիկն էր Նոյեմվար
— Պ . Նիկողոսեանի կրտսեր քոյրը , հայն
ու պարսիկը հաւատարապէս հիացած էին
նմա : Այդ դէմքին համար չէր Նոյեմվար
անունը : Ժողովուրդը Նոյեմվարը Մահի-
ղար ըրաւ . — « Ուկիւլուսին » : —

Զատիկի տօնի օրերն էին : Ուտէայի ա-
ռայդագոյն երիտասարդները իրենց մարմ-
նական բոլոր հրապոյրներն ի հանդէս ա-
ծած էին . Մահիղարի սրտի տրոփումի
ժամն հասած էր . կը տեսնէ երիտասարդն
որ իրեն համար սեղծուած է , կորովի ,
երկայնահասակ , մեծալանջ , Աւանդական
խոստովանամայրը կը ժպտի . կը ծախ ա-
նոր կ'ըսէ , « Մահիղար , դոյնդ փոխուե-
ցաւ : Ո՞վ սիրեցիր » : Մահիղար ժպտուն
դէմքով մատին ծայրովը ցոյց կուտայ
սրտին սիրածը :

Ձատկական տօնի օրերն անցած են . և օր մը լուր կուգայ ի վարդաշէն թէ հարուստ վաճառական մը Մահիզարի համբաւը լսած , զնա իրեն կնութեան կ'ուզէ առնուլ :

Վաճառականը լաւ մարդ է , հարուստ է , պատուաւոր է , երկտատորդ է . աւելի ի՞նչ պէտք էր : Մահիզարի մայրն ու մեծ եղբայրը Սուքիաս իրենց հաւանութիւնը կուտան . Աղջկան հաճութիւնը առնելու հարկ չկար . այս է նահապետական դրութիւնը :

Եթէ Մահիզարի ծնողք անոր հաւանութիւնը չէին առներ , բայց անոր սիրտըն արդէն առնուած էր : Մահիզարի համար մահի օրն էր . ի՞նչ կրնար ընել խեղճ աղջիկը . լալ միայն : Կուլար դադանապէս , կուլար մօրը քով . չէր կարող արցունքները բռնել , այլ ձայնը կը բռնէր . ճիգ չէր հաներ : Միայն Սուքիասի ահէն կը չորնային աչքերը : Կը նայէր մայրը վրան , սիրտը կտոր կտոր կ'ըլլար : Կ'ուզէր ետ ընել նշանը : Բայց հասարակաց կարծիքը :

Հասարակաց կարծիքը երկրին կրօնքն է . վիրաւորել այդ կարծիքը , սոսնակիս ընել աւանդութիւն մը , մատնութիւն կը համարուի , դաւաճանութիւն կը սեպուի :

Այլ միթէ մայրական սիրտը չը՞կրնար մատնել ու դաւաճանել : Մահիզարի մայրն ա'լ չկրնար դիմանալ աղջկան լուիկ արցունքներուն , ու օր մը կը համարձակի իր մեծ վաւկին , ահեղ Սուքիասին բռնել .

— Սուքիաս , Մահիզարը այդ մարդին վրայ չպատակենք :

— Ապշած Սուքիաս , չհասկնար թէ ի՞նչ կ'ըսէ մայրը :

— Ինչո՞ւ չպատակենք :

— Մահիզարը նրան չի ուզում :

— Մահիզարը նրան չի՞ ուզում :

Եւ հարցումը կը կրկնէ Սուքիաս այնպիսի շեշտով որ մայրն ուրիշ խօսք մը ընելու քաջութիւնը չունենար :

Խնդիրը հոն կը մնայ : Հարսանիքի պատրաստութիւնները կը տեսնուին . այլ Մահիզար միշտ սգաւոր է , միշտ տխուր է : Սիրտը չբաժնուի Եղիշէ առաքեալի վանքի շուրջն : Հոն միշտ սեւ ու կայտառ դէմք մը կը տեսնէ :

Եւ յետոյ , ո՞չ ապաքէն այն օրն իր

սրտին մէջ է իր Է՛դը ըրաւ . ուխտն այդ սղուէն հետ նշանուիլ էր . կրնա՞ր ուխտադրութ ըլլալ :

Մահիզար անկարող է այլ եւս տոկալու . իր վերջին խօսքը մօրն ըսելու յանդգնութիւնը կ'ունենայ : Ի՞նչ ընէ խեղճ մայրը : Կ'երթայ կը պաղաւթի Սուքիասին : Ի՞նչ ընեն . խայտառակութիւն է թող ըլլայ : Լաւագոյն չէ՞ խայտառակուիլ քան թէ աղջիկը դժբաղդ ընել , և ո՞ գիտէ , դուցէ մեռած տեսնել :

Սուքիաս տարբեր կը մտածէ , լաւ է քոյրը մեռնի քան թէ ընտանեկան պատիւը խայտառակուի :

Գիշեր մը լուսնի լուսով Մահիզար պարտէզն է իջած եւ տխուր ու ցաւած կը ճեմէ . յանկարծ Սուքիաս իր դէմը կ'ելլէ :

— Մահիզար , կ'ըսէ , չե՞ս ուզում պրտակուիլ այն մարդի :

— Չեմ ուզում :

Սուքիաս առանց բռն մը արտասանեցելու Խա՛ւար կը հանէ և կը շեշտէ քրօնը վրայ :

— Ձարկ կ'ըսէ Մահիզար , նոյն բոպէին ծուռի չողելով և կուրծքը բանալով եղբորը դաշոյնին դէմ , — Լաւ է , կ'ըսէ , մեռնիմ քեզ պէս քաջ եղբօր ձեռքէն քան թէ լինիմ կին մի այնպիսի վաճառականի :

Սուքիասի ձեռքէ դաշոյնը կ'իյնայ . և առանց քրօնը երեսը նայելու ետ կը դառնայ :

Յաջորդ օրը լուր կը խրկուի վաճառականին թէ կարելի չէ որ Մահիզարի հետ պտակուի : Օժիտը ետ կը խրկուի :

Քիչ վերջը Մահիզար կ'ամուսնանայ իր սիրած երկտատորդին հետ :

Բայց Մահիզար կատարելապէս երջանիկ չէր . այդ սիրտը կարծես ստեղծուած էր միշտ կարօտ մը քաշելու համար : Այժմ եղբայրներու կարօտովը կը տառապէր : Յիրուցան էին եղբայրները , նահապետական ընտանիքը տարալնած է . Մահիզար կը դիմէ Եղիշէ առաքեալի : Ա՛խ , եղբայրները միանգամ ամէնքը մէկտեղ եկած բոլորած ըլլան , և այնուհետեւ ալ Առաքեալը թող իր հոգին տունէ : Այսպէս կ'ուխտէ խեղճ կինը :

Մինչ այս մինչ այն Մահիզար մայր կ'ըլլայ . և ոչ շատ ուշ օր մը , անբացատրելի դէպքի բերումով բոլոր եղբայրները

կուգան Վարդաշէն: Ամենքը միացած են: Մաշիգարի երջանկութեան ոչինչ կը սրահ-սի:

Եւ սակայն գիշեր մը կողմիներու սո-սափիւնի հետ խառն կը լսուի վայելն մը. բոլի մը վայելնը: Կը սարսուի Մաշիգարի մայրը. աղջկանը ուխտը գիտէ: Կ'ուզէ վանել լսուն, այլ անոր վայելնը կը լսու-ուի: Յաջորդ գիշերը միշտ նոյն վայելնը, և միշտ նոյն սարսուռը:

Հազիւ կ'անցնին մի քանի օրեր, ծաղիկը ի Վարդաշէն կը ճարակի, եւ Մաշիգար ալ ծաղկահար է: Զաւակը իր քովէն կը հեռացնեն: Ամուսինը արդէն բացակայ է Վարդաշէնէ:

Մաշիգար անվտանգ կ'անցնէ հի-ւանդութիւնը: Այլ եւս եթէ ոչ առողջա-ցած գէթ բաւական լաւացած, օր մը սենեակէն դուրս կ'ելլէ. կ'երթայ ուրիշ սենեակ մը, ուր հայելիի մէջ կուզէ դէմ-քը տեսնել: Չէ՛ չեցոտած. կը ծիծաղի. կը շոյէ մաղերը, իր երկայն մաղերը: Կը վերադառնայ իր սենեակն. ինքզինքն ան-հանգիստ կ'զգայ: Անհանգստութիւնը կը շատնայ. վերստին անկողին կը մոռնէ: Սեն-եակէն դուրս ելլելով ցուրտ առած է: Յուրաքանչեւ մահաբեր է:

Մաշիգարի համար այլ ևս փրկութեան յոյս չմնար. ինքն ալ կ'զգայ իր կացու-թիւնը, գիտէ թէ պիտի մեռնի, այլ կը մեռնի գոհ. իր փափագը կատարուած է. եղբայրները ամէնքը միացած են. եղբէն առաքեալի ըրած ուխտը կը կատարուի. իր հոգին եղբէն առաքեալին պիտի յանձնէ: Այլ երբ կը մրտաի, մեղամաղձիկ երգ մը կը մրմնջէ. Կ'երգէ վիրաւոր այծեմիկն որ հալածական է սրտանէն, և կ'երթայ կը մեռնի, իր ձագին կարօտ: Ինքն ալ իր գաւկին է կարօտ. այծեմիկին պէս կը մեռ-նի:

Հեռի է իրմէն և ամուսինը. անոր կա-րօտմի ալ կը տաջորի. այլ բոթը կը հաս-նի անոր. երիտասարդը կը հեծնէ ձին ու սրարչակը հասնի. կը մոռնէ Վարդաշէն.

կը վազէ Մաշիգարի տունը: Մաշիգարը դադաղը կը գնէին:

Վարդաշէն սու գի մէջ է. խելայեղ ա-մուսինը լեանջարով կը դարնէ ինքզինք. թէ եւ չմեռնիր այլ փոսնդաւոր կը վիրա-ւորուի: Միայն Սուքիաս, խոթողադէմ

կեցած է արձանի պէս. կաթիլ մը արցունք չի նար աչքէն:

Յետոյ ամէն գիշեր Սուքիաս քունին մէջ խռովեալ է ու վրդովեալ. և մայրը գիշեր մը ահարեկ կը տեսնէ զնա որ ան-կողնէն կ'ուսնու թեւերը բացած գոչե-չելով— Կա՛ց Մաշիգար:

Պարտիզի գիշերը, Խաչալի տեսարանը գինքն հալածական կը վարէին:

— — —

Եւ այս ամէն սարօրինակ զուգադի-պութիւնները ժողովրդի մէջ կը պահպա-նեն հոգեկան վիճակ մը որ իր կեանքի հաւատքն է, և կը կոչուի նախապաշա-րուս:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

→→→→→

ԵՐԿՈՒ ԿԻՆԵՐ

~~~~~

ՂԱԼԱԹԻՈՅ ՍԱԼԱՅԱՍԱԿԷՆ

Մայրն ու երկու աղջիկներն էին. մայ-րը պարերդ մը կը նուագէր մաշած ու ծակծկած առաքեալի մը վրայ, ու երկու աղջիկները կը կաքաւէին դէմ առ դէմ: Ո՛րսկից եկած էին, Բոլոնիոյ կամ Հուն-գարիոյ ո՞ր անկիւնէն. չ'գիտեմ: Երսունը անցած ըլլալու էր կինը. ոչ գեղեցիկ, ոչ տգեղ, աննշան դէմք մը: Դեղձան մա-ղերը երկու լայն հիւսիէններով ծածկած էին քներքը, ու դէմքին ճերմակութեանը վրայ, զոր արեւն ու հովը չէին կրցած դեռ այրել բոլորովին, երկու կապոյտ աչ-ուրներ կը պարզէին յողմած անտարե-րութիւն մը: Չեռունները մեքենաբար կը շարժէին նուագարանը, ինչպէս կին մը որ մրտիին մէջ իսկ կը շարունակէ դուլ-պան հիւսել, և այդ ջախջախ լեզուակնե-րէն խուլ և սուր խաղերու անընդհատ յաջորդութիւն մը սկանչներս կը վիրաւո-րէր. մերթ ընդ մերթ, օդը փքոցին պա-տառուածքէն ներս խուժելով, օրհասա-կանի հանգիւնի մը պէս կը խորդար: Պա-րերդը կը շարունակուէր, հունգարական աշխոյժ ու զուարթ գաւառ մը որ գողցես ամօթահար կը խուսափէր այդ անտարբեր

ու անողորմ մատուցներուն ներքեւէն, ու աղջիկները կը կաքաւէին: Եօթն ութ տարեկան երկու մանկուհիներ էին ասոնք, իրենց մօրը պէս դեղձան մազերով ու կապուտակ աչուքներով: մազերը խօլ խողովակներով ցանցնուած էին միայն իրենց պղտիկ գլուխներուն չորս բոլորքը, ու կապուտակ աչուքներուն մէջ իրենց տարիքէն շատ աւելի վեր հասկացողութիւն ու կրակոտ հետաքրքրութիւն կար: Քանի մը անցորդներ ու դատարկապորտներ կէս բոլորակ մը կազմած էին անոնց շուրջը, ու աղջիկները կը կաքաւէին դէմ առ դէմ, իրենց ոտքերն այս ու այն կողմ նստելով, տեղերնին փոխելով, իրարու ձեռքի մէջ զարնելով: Ու յետոյ, երկու երեք վայրկեանը անգամ մը, իրենց ձերմակ ու կակուղ ափը կ'երկնցնէին հանդիսատեսներուն: Անցորդները կը հեռանային նոյն հետայն, դատարկապորտները կը մնային: Եւ երբ ասանոց մը չէր գար արատ մը յօրինել այդ մանրիկ ափերուն ձերմակութեանը վրայ, աղջիկներն իրենց մօրը կը նայէին յուսահատութեամբ: Կ'երեւայ թէ խրախոյս կը կարգային իրենց մօրը աչուքներուն մէջ զի կ'աւելցնէին իրենց թախանձանքներն ու պաղատանքները, հանդիսատեսին ծունգերուն կը փայթթուէին, շոյելով ու փայփայելով անոր չորս կողմը, անոր երեսին ժպտելով, շնորհի մը պէս քծնելով: Օ՛հ, լաւ սովոր էին իրենց արհեստը, կատարելագործութիւնը տարիքին հետ պիտի հասնէր աներկբայ: Ու մայրը կը շարունակէր պարկուղ մտնած ու ծակծկած «+»-աշին վրայ, ու երկու աղջիկները կը կաքաւէին դէմ առ դէմ:

Յիսուն քայլ անդին կին մը կ'երթար պղտիկ աղջկան մը ձեռքէն բռնած սերտիւ: Ո՛հ, անմիջապէս ճանջցայ զինքը: մենէ էր, իր արիւնէն կար մեր երակներուն մէջ, Գաւառացի պանդուխտ կին մըն էր, Մշոյ դաշտէն, եթէ չեմ սխալիր: Կարմիր կտաւ մը ծածկած էր ամբողջ դէմքը մինչեւ բերանը: արեւակէզ այտերը միայն կ'երեւային, ու մանրիկ սեւուկ աչիւրը, որոյ մէջ ցուրտ կորով մը կը տեսնէի ես: Իր հայրենիքին նախշուն հագուստը կը կրէր, ասեղնադործ կտաւոյ մը Գլուխը եւ կարմիր դոգնոց: Մատաղատի աղջիկը մութ դոյնով վերարկու մը ունէր մինչեւ ծունգերը, և իր մերկ պղտիկ ոտները կը քաջքշէին իրենց ետեւէն սուռական հաստ կոշիկներ, որոց միոյն մէջ հանդստեամբ կրնային սեղմիլ իր երկու ոտքերն ալ: Իր հասակն հազիւ կը հասնէր մինչեւ մօրը մէջքը, և անդիտակից խանդաղստանքով գլուխը կը խորա-

սուզէր անոր Գլուխին խորերը: Հաստատ քայլերով կ'ընթանային երկուքն ալ, կամաց կամաց, անուշադիր իրենց շուրջը տիրող ընդհանուր սգեւորութեան, այդ խաթամուծին մէջ տարօրէն իմն միայնակ: Մայրը սակայն խուզարկու նայուածքներ կը պատցնէր սալալատակին վրայ, յամառ ուշադրութեամբ, և ահա յանկարծ ծուցաւ, փայտի մը կտոր առաւ դետնէն և գոգնոցին ծայրը վերցնելով՝ մէջը դրաւ: Քսան քայլ անդին, նորէն ծուցաւ, չորցած ձիւղ մը առաւ, երկու երեք կտոր դրաւ և գոգնոցին մէջ սահեցուց: Այսպէս շարունակեց հինգ վեց անգամ: Երբեմն ծուցած ատենը, փայտին կտորներէն մին գետին կ'իյնար գոգնոցէն, և այն ատեն պղտիկը, ախուժութեամբ թողնով մօրկանը ձեռքը, կը վերցնէր տղը կտորը և գոգնոցին մէջ կը նետէր յաղթական կերպիւ, մօրը ախտառութեանն օգնելու բնագղական եռանդեամբ: Գոգնոցը սակայն չէր լինար: Ղալաթիոյ սալալատակին վրայ՝ քաղաքակրթութիւնն ամբողջութեան դատապարտած է բնութիւնը: Խեղճ կինն անշուշտ հասկցած էր զայս, որովհետեւ հիմա չորցած քակորի կտորներ ալ կը նետէր գոգնոցին մէջ: Եւ անշուշտ եկաւ վայրկեան մը ուր իր տխուր պարէնն ամբողջացած նկատեց, որովհետեւ փութկոտ քայլերով սարդեցաւ կողմնակի փողոցի մը մէջ, սերտիւ բռնած միշտ աղջկանը ձեռքէն:

Ո՛ւր կ'երթար, Ղալաթիոյ ո՞ր գաղբիւի գոհին խորը, ո՞ր մութ ու ժահահոտ խանին անկիւնը: Չը տեսայ: Միայն թէ կ'աճապարէր, — որպէս զի գիշերը, երբ իր ամուսինը խան դառնար՝ ցերեկուան տաժանի յոգնութեանը տակ ընկնած ու ոսկորները կտրտած, կինը կարենար տաք կերակուր մը տալ անոր, Ղալաթիոյ սալալատակին վրայէն ժողուած փայտի կտորներովը:

ԹԱՓԱՌԻԿ

Արտօնատէր

Կ. Ս. ԻԻԹԻՃԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍԻՍ ԼՐԱԳՐՈՅ